

Kalkovens van Akersloot naar Zuiderzeemuseum

Er waren eertijds tal van kalkovens in ons land, waarvan een deel rondom de Zuiderzee. Zo waren er onder meer kalkovens bij Harlingen, Zwartsluis, bij IJsselmuiden, Meppel, Diever, Dedemsvaart en Drachten. In Groningen waren er rondom de stad en bij Garmerwolde en Muntendam en zeker op nog tal van andere plaatsen. Er stonden er tot voor kort ook vier te Akersloot, die hun materialen vooral van de schelpenvissers van Castricum kregen.

De meeste van de bovengenoemde bouwseis zijn verdwenen, de een na de andere werd gesloopt. Zij waren door hun merkwaardige vorm bijzondere elementen in het landschap en stonden veelal met drie of vier bij elkaar. Hun functie was het branden van schelpen tot ongebluste kalk, die voor het bouwen als metselspecie kon worden gebruikt. Het toenemende gebruik van cement heeft uiteraard hard meegewerkt om de ondergang van de kalkbranderijen te bevorderen.

Kalkovens waren er niet alleen in Nederland, maar in een groot deel van Europa, waar kalksteen voor kalkbereiding wordt gebruikt, zowel voor bouw en als ook voor bemesting van landbouwgronden. Kalksteen komt in Nederland, met uitzondering van een klein deel van Zuid-Limburg en de Achterhoek, niet voor en daarom nam men de schelpen van het Noordzeestrand tot vervangingsmateriaal. Kalkovens zijn ronde stenen bouwseis, vrij wijd van onderen met stookruimte, trekpaten en een stortruimte (zie tekening) om de aangevoerde schelpen te storten daar waar zij worden gebrand. Op de oven hoort een vrij hoge ronde bakstenen schoorsteenpijp. Uiteraard is de oven van binnen opgebouwd uit vuurvaste steen. De oven werd gestookt met turf of later ook wel met kolen- en cokes-

gruis. Het kolengruis werd met de schelpen vermengd, waardoor het eindprodukt van het branden meer stabiel werd.

De ovenvormen zijn in de loop van de eeuwen veel veranderd, vooral na het midden van de vorige eeuw. Aanvankelijk — er zijn nog oude prenten die dit laten zien — waren de kalkovens grote, wijde bakstenen bouwsels in de vorm van een afgeknotte kegel. Er was nabij de oven een blushuis om de kalk uit de oven te blussen. Na 1860 werden kleinere typen gebouwd met een hoge schoorsteen en kwam cokesgruis als brandstof in gebruik. Aan het einde van de 19de eeuw kwamen ovens in gebruik, die continu konden branden. Die worden van boven gevuld en van onder leeggehaald terwijl zij blijven doorbranden. In 1819 waren er in Nederland 93 bedrijven en in 1975 nog maar 5. De laatste decennia zijn vele gesloopt omdat zij niet langer rendabel waren en omdat men er nog niet aan dacht een aantal ovens als monument te bewaren. Bepalend voor de situering van de kalkbranderijen was de ligging ten opzichte van de mogelijkheid van aanvoer van schelpen en brandstof en de afvoer van de kalk naar de afnemers. Zij lagen daarom steeds aan vaarwater en veelal in de nabijheid van veengebieden en de steden. In de steden was de bouwactiviteit groter dan op het platteland. De kalkovens werden daar echter steeds buiten de bebouwde kom gesitueerd in verband met de stankoverlast.

De ligging nabij een veengebied was wenselijk om de brandstof - turf - zo gemakkelijk en goedkoop mogelijk aan te voeren. De schelpen, die goeddeels uit koolzure kalk bestaan, werden in de ovens verhit tot 900-1200° C. Daardoor ontweek het koolzuurgas en bleef ongebluste kalk (calcium dioxiede) over. Door water toe te voegen werd de kalk omgezet in calcium hydroxyde of gebluste kalk en de schelpen vielen uiteen.

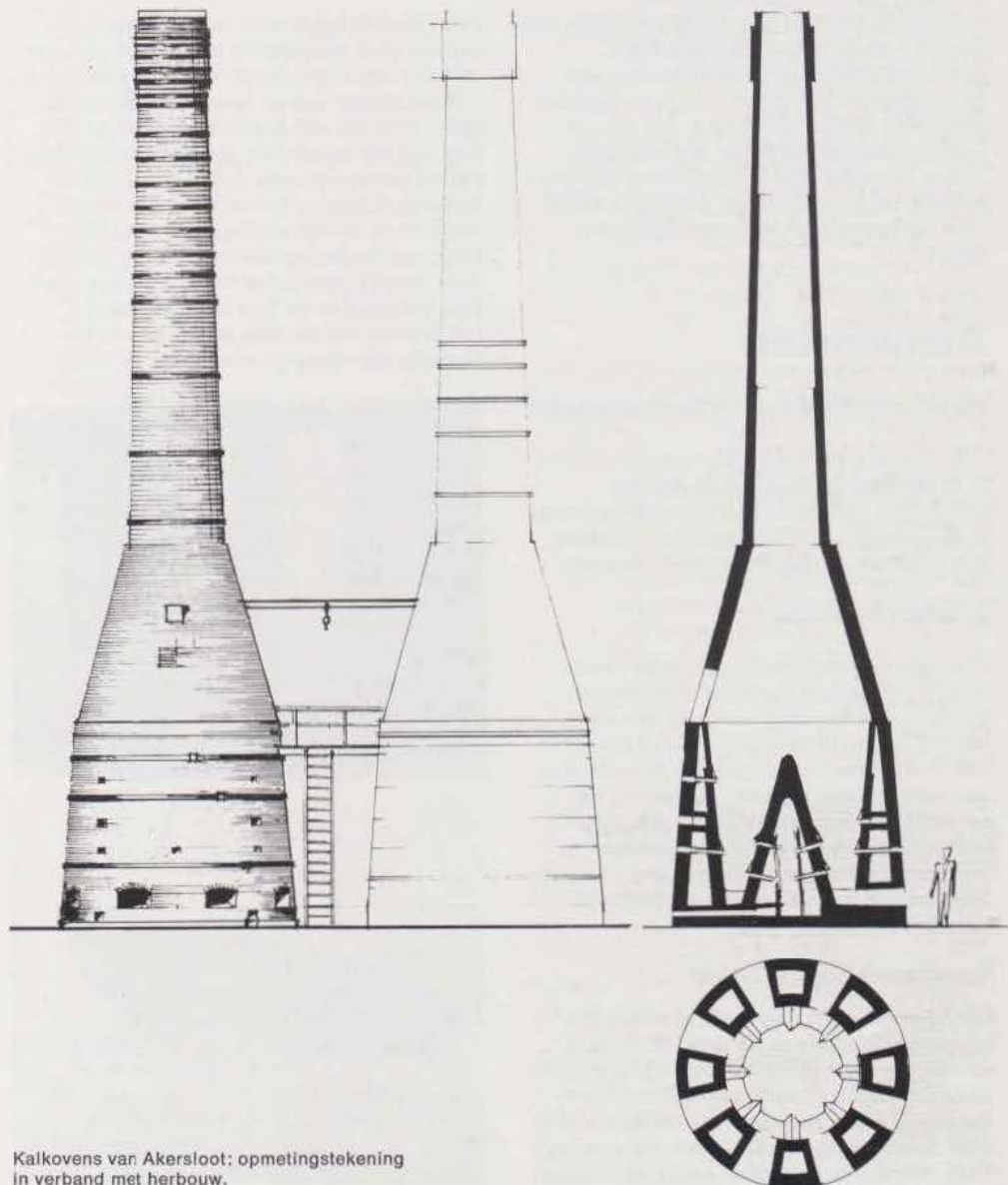
De schelpen, die de grondstof vormden voor de kalkbereiding, werden goeddeels gevist aan de Noordzeekust. Er zijn nog schilderijen, prenten, tekeningen enz. die de schelpenvissers aan het strand van de omgeving van Katwijk en Scheveningen tot onderwerp hebben. De schilders van de Haagse school, zoals Israëls, vereeuwigden deze kustbeelden. Ook Weissenbruch en H. W. Mesdag schilderden het strand met de bom- of garnalenschuiten, de schelpenkarren met het paard in zee en de schelpenvisser met zijn beugel. De karren werden met schelpen gevuld. De vangsten waren verschillend. Soms goed, soms slecht. Het hing van de wind af of er veel schelpen strandwaarts kwamen of niet. Aflandige wind bracht een onderstroom kustwaarts teweeg en daarmee kwamen veel schelpen in de brandingszone. De schelpen werden in het schip gestort. Vooral Katwijk was de uitvoerhaven voor het schelpenvervoer naar het binnenland, in de kanalen en vaarten van Zuid- en Noord-Holland en over de Zuiderzee. Uit scheepsopgravingen is dit ook wel gebleken. Een paar maal werd een schip opgegraven met een lading schelpen van het Noordzeestrand. Zeker oorspronkelijk voor de kalkovens ergens aan of nabij de Zuiderzeekust. Aanvankelijk heeft het Zuiderzeemuseum getracht de kalkovens van Harlingen in bezit te krijgen voor het Buitenmuseum. Toen dat was mislukt deed zich nog een mogelijkheid voor de vier ovens van Akersloot, gelegen aan het Alkmaardermeer, te verwerven omdat deze ter plaatse moesten worden verwijderd.

Zij waren sinds 1965 al niet meer in gebruik. In 1860 waren twee ovens gebouwd op grond aan de Oostzijde van het Noordhollandskanaal, dat destijds de naam 'Klein Hargen' droeg. Later (1861) werd vergunning verleend voor de bouw van eerst twee en daarna nog drie ovens aan de Westzijde van het Noordhollandskanaal. Zij vormden de prototypes van de ovens voor continue productie. De ovens waren aanvankelijk niet zo hoog, maar werden verhoogd om betere trek te verkrijgen. Het achtkantige grondvlak had een doorsnede van 4,5 m. Van het stookgedeelte waren de muren 44 cm dik, van binnen bekleed met vuurvaste steen. Iedere oven kreeg 8 steunberen, elk 50 cm dik en 5 m hoog. Op de hoogte van 5 m werd een opening aangebracht, die met een ijzeren draaideur werd afgesloten. Schelpen en brandstof werden door deze opening in de oven gebracht. Er was een draaibare klep in het schoorsteenkanaal om de trek te regelen. Al vroeg werd één van de ovens verwijderd. Elders waren ook reeds ovens verdwenen, namelijk langs de trambaan Alkmaar, Egmond aan Zee, onder Egmond aan de Hoef, aan de Helderseweg onder Koedijk. De concurrentie met de cementproductie en belasting op de turf- en kalkpramen hebben het definitieve einde betekend voor de kleine schelpkalkbranderijen.

Als laatste moeten ook de vier ovens van Akersloot verdwijnen. Nu het Zuiderzeemuseum deze heeft kunnen verwerven zullen zij te zijner tijd worden opgebouwd aan de noord-oostzijde van het Buitenmuseum. Zij zijn daartoe geheel uit elkaar genomen door de ovenbouwer-sloper, de firma Weyckelsma, die voor de herbouw eveneens zal worden ingeschakeld. Zij zullen wanneer herbouwd, een heel karakteristiek landschapselement in het Buitenmuseum vormen. Een waar oriëntatiepunt van 'Zee' uit aan de kust van de vroegere Zuiderzee, nieuw weliswaar, maar van oude stijl.

Wat betreft deze kalkovens is er nu voor het branden van schelpen belangstelling getoond van de kant van de Technische Hogeschool in Delft om te experimenteren of er mogelijkheden kunnen zijn dit procédé te propageren voor ontwikkelingsgebieden waar men aan de kust over hoeveelheden schelpen beschikt. Wanneer men daar in het raam van ontwikkelingshulp het branden van schelpen voor het verkrijgen van specie zou kunnen toepassen zou dit huizenbouw kunnen stimuleren.

Directie en museumstaf zijn nu in gesprek daarover en voorlopig ziet het er naar uit dat één oven binnenkort zal worden herbouwd als experimenteeroven om daarmee proeven te gaan nemen.

Kalkovens van Akersloot: opmetingstekening in verband met herbouw.